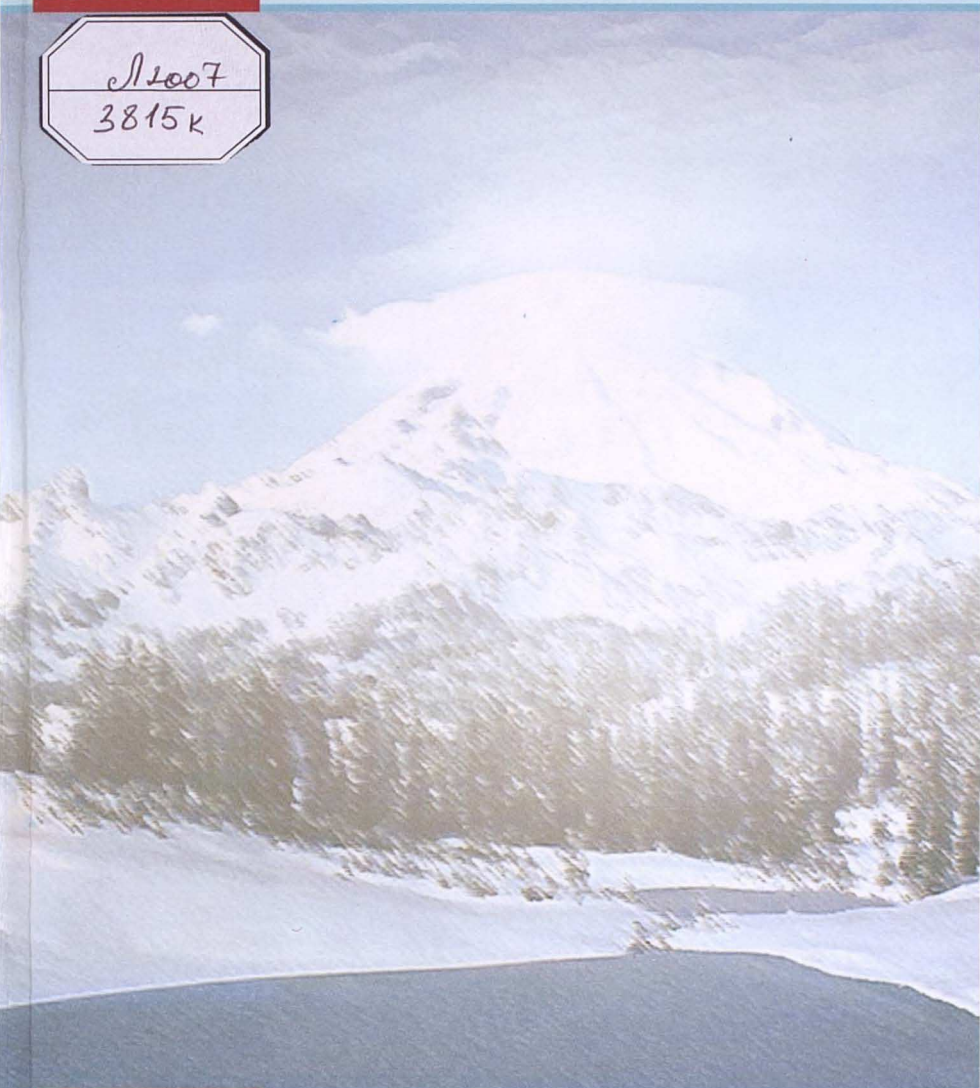
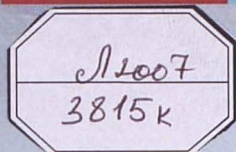

ГЕРОЛЬД
БЕЛЬГЕР

ОТЫРАР КІТАПХАНАСЫ

“ӨЛКЕ”
БАСПАСЫ

МҰНАР ТАУ

ГЕРОАД БЕЛГЕР

МУНАР ТАУ

*Әулімлер, әссө,
толғаулар, мақалалар*

АЛМАТЫ
ӘЛКЕ
БАСТАМАСЫ

2006

ББК 84 Каз 7

Б 42

Қазақстан Республикасының Мәдениет және
ақпарат министрлігі
Ақпарат және мұрағат комитетінің бағдарламасы
бойынша шығарылды

Б 42 Бельгер Г.

Мұнар тау (Әңгімелер, эссе, толғаулар, жазбалар).

– Алматы, “Өлке”, 2006, – 304 бет.

ISBN 9965-742-15-4

Жазушы, аудармашы, публицист Герольд Бельгер сонау Еділ бойында туғанмен (1934), жеті жасынан қазақ ортасында өсіп, тәрбиеленіп, қазақ орта мектебін бітірген (1953). Сондықтан ол өзін байырғы қазақстандық деп сезінеді, жүрегі “Қазақстан”, “қазақ” деп соғады. Ол қазақ тілінің, қазақ әдебиеті мен мәдениетінің жанашыры екенін танытқан. Бельгердің қазақ пен неміс тілдерінен орыс тіліне жасиған тәржімелері жүздеп саналады, жиырма бес-отыз том құрайды, өзі де отыздан астам кітаптардың авторы. Бірақ осы күнге дейін қазақ тілінде бірде-бір кітабы жарық көрмегені. Оқырманға ұсынылып отырған мына жинаққа оның жолдастары қазақшалаған, я өзі қазақша жазған бір топ шығармалары еніп отыр.

ББК 84 Каз 7

Б $\frac{4702250200}{00(05)-06}$

ISBN 9965-742-15-4

© Бельгер Г., 2006

© “Өлке” баспасы, 2006

БІЗДІҢ БЕЛЬГЕР

Алғы сөз орнына

Соғыс кезі, тап болған соң дауылға,
Ауып келген бір үй біздің ауылға.
Не көрсе де, бірге көрді елменен,
Бірге көніп, бірдей төзіп ауырға.

Ұзынтұра, үлкен неміс, әбігер,
Он ауылға — жалғыз ғана дәрігер.
Жұрттың оған үйренгені соншалық,
Бельгер деуші ед дәрігердің бәрі ел.

Есім көрші, Бекім көрші өбектеп,
Айран-сүтін берді көптеп, көмектеп.
Біздің жақтың кісілері әйтеуір
Бельгер үйін көрген емес бөлектеп.

Сол кісінің Гера деген баласы,
Үлкендерге үйірсегін қарашы!
Өңі жирен, өзі жиен секілді,
Ешкім оған болмаса да нағашы.

Омар-Қоспан, құдай қосқан екі жан,
Екеуінің жалғыз ұлы — Ібіжан.
Ібіжанның досы болған Гераның
Қазақ бола бастауы да осыдан.

Әркімнің де итшанасы бар үйде,
Шаңғы біте бермейтұғын әр үйге.
Елден бұрын дөңге шыққан екі дос
Өзгелерге жеткізбейтін, әрине.

Көбік қарда көсілдіріп шаңғымен,
Шоқ қайыңды шыр айналмақ алдымен.
Сарыбелге, Саздыағашқа тартады
Бірін бірі қуалаған қалпымен.

Тасөткелге, Теренсайға барыпты,
Күнұзаққа сансыз шимай салыпты.
Сары аязды сезбей қалған Гераның
Тобық майын тоңазытып алыпты.

Содан екен сырғанаққа келмеуі,
Ібіжанға, Темешке де ермеуі.
Үйден қыстай шығармады Гераны
Әкесінің күндіз-түні емдеуі.

Көпке дейін көшені бұл сағынып,
Кітап оқып отыратын сарылып.
Жастайынан бойға біткен жақсы әдет,
Көп оқудан көрген емес жалығып.

Сол оқудың жететіндей түбіне,
Бас алмастан жүрді шәкірт күнінде.
“Әр бейнеттің бір зейнеті бар” десек,
Бұдан асқан олжалы жоқ бүгінде.

Абай жырын, Мұхтар сөзін жаттаған,
Тілімізге аса жүйрік ақтабан.
Әкесінің үміті мен сенімін
Біздің Герольд толығымен ақтаған.

Тынымы жоқ өмір шіркін — желмая,
Егде тартты Гера менен Рая.
Екеуіне ғұмыр бер, деп тілейміз,
О, жасаған, о, тәңірім, құдая!!

*Жарасбай НҮРҚАН,
1994 ж.*

I бөлім

КӨНЕНІҢ КӨЗІ

I

Шал терезенің алдындағы текемет пен мақталы көрпеше үстінде отырды. Үй ішін көзімен селсоқ сүзіп өтті. Көйлегінің ашық өңіріне қолын жүгіртіп әлі қушия қоймаған аяққаптай жүндес кеудесін қасыды, одан соң арбаның ілбуіндей жайбасар, жалықпас ойға шомды. Алдындағы жатаған дөңгелек столдың үстінде шеті кеткен ағаш тостақ, ішінде жартылай ішілген қымыз қалыпты. Шал көңілсіз еді. Соңғы кезде осы үй мүлде мазан, шулы боп барады, ал шалдың шу мен мазанды ежелден жаратпайтыны әдеті. Ауыз үйдегі әйелдердің әбігер-әлегін сезсе-ақ кірпідей жиырылады. Қазанға дамыл жоқ, шаж-бұж бауырсақ пісіріліп жатыр. Әсіресе кемпірінің күйбеңі-ақ күйдіреді, ел жатса да енекем жатпайды дегеннің кері келді. Қашан ұйықтайтынын бір Алланың өзі білсін. Түн әлемінде, жастыққа бас қояр алдында қараса, пеш түбінде жарқанатқа ұсап қалып, әлденені тоқып отырғаны. Таң бозы білінісімен ояна келсе, ауыз үйде тықырлап жүргені, қазан қырады, табаға нан жабады, әйтеуір буыны сытырлап тыным таппайды. Бұрынғысы шүкіршілік екен, енді ғой адам болудан қалды. Нақа Ализа емес, өзі ұзатылардай, неме жетіседі мұндар? Ализа өзінің Сәліміне қосылып қарасы батар, бұлар сосын құраған ағаштай қаңырап қалар. Аңырайған үйде қалған ғұмырын таусуға асығар. Осы босағаның еркесі Ализа болса мәз, қуаныштан қымсынууды қойды. Бұрын қыз бала ұзатыларда ата-анасын қимай еңіретін еді, сыңсу салар еді, қазіргілер боз тайлақтай тайрандайды.

...Шал қымыз жұтты. “Заман өзгерейін десе өстеді”, – деп ойлады. “Қымыз да бұрынғыдай емес, шалап секілді су татиды, өткір иісі де, бойды алар қызуы да қалмаған, көкбақа боласың. Е далада өсетін шөп өзгерген, е Есілмен аққан су бұрынғы емес – екінің бірі”.

Ауызғы үйден Ализаның даусы естілді. Шал бойын жинап алды. Ализа есікті ашып кіріп келді, бойы сұңғақ, көгілдір көзді, алтындай сарғыш бұрымы ұзарып көрінді. Бетінің ұшы қызарып қасына тақады, жүрелеп отырды. Үстінен даланың жұпары ма, әлде әтір жағынған ба, әдемі жұмсақ иіс аңқиды.

– Неге көңілісің, ата? Келмес деп отырмысың? Келеді, көре қалыңыз, сөзсіз келеді.

Шал қызының шашынан сыйпады.

– Айтқаның келсің, айналайын.

– Ата, мен сізге гүл әкелдім!

Шалың гүлді қайтсін, үнсіз басын изеді, жымиған болды. Ализа тұрып бір топ сарғалдақты су құйған стаканға салды. Өз бөлмесіне кіріп кетті. Қызық... Күн сайын фермадан қайтар жолда гүл тере келеді. Гүл деп далада бозбен қатар ырғалып көздің жауын алған майсаны айт, ал стакан ішіндегі, терезе алдындағы гүл емес, әншейін шөп қана... Сөзсіз келеді дейді... Қанекей. Қызық деп сонда айт. Дөңгелек столды жағалай қаумалап, әр қилы әңгіменің басын қайырар, қайырар да көңілге болмаса көзге елестеуден қалған кешегі күндерді ойлар. Еркін болса домбырасын шертеді, өзі терең ойға шомар еді; сағынып көрісер ұлың болып, кездесер күнге жеткенің қандай жақсы, айтып жеткізе алмас жылу жанына енеді сонда. Кемпірі пеш түбінде ұршығын иіер, Ализа ағасына қызыға қарар, ауыз үйде көне самаурын ақырын ысқырып ескі бір сазға салар. Келсе екен әйтеуір...

Төргі бөлмеден тігін машинасының сырылы естілді. Ализа сол сарынға қосылып көңілді бір әнге басты. Ауызғы үйде ақ жаулықтылар дамылсыз дабырласады. Қазанда қойдың майы шытырлап, ошақтың оты маздай түскен. Иә-ә-ә... Ертең құдалар келеді, қонақ боп шуласады, шақшадай басты шарадай етеді, Ализасын Сәлім алып кетеді. Сосын тағы да жалғызілікті жадау үй жетімсіреп қалады. Осы ойдан шалдың көңілі құлазып кетті. Қазір атты ерттесе ғой, айдалаға қаңғып кетсе, Есілдің бойын шарласа; көңілдегі алақүлік кетер ме еді. Қайдам?.. Қазір шалың ат арқасына тырмысып шыға алар ма екен, ер үстіне отыра да алмас. Еркіні келсе екен... Шал тізесі сықырлап орнынан көтерілді, жез керуеттің арқалығынан ұстап кідіріп қалды. Буын-буынына қан жүріп құрысқаны жазылған соң, екі қолын арқасына тастап аулаға шықты. Ауланың арғы бұрышында, бақша түбінде Еркіні тіккен сәмі тал мен қайың өсіп тұр. Шалың қашанда сол талдардың саялы көлеңкесінде, аралардың мазасыз ызыңын тыңдап отырып ойлағанды жақсы көретін.

Касқырдай ұлып жанды жеген жың ойнақ бораны мен ағаш қабығын қамыс сындырғандай қақ-қақ айырған шытынауық аязы басылған соң, қыстың сондай бір жаймашуақ ашық күндері келеді. Күн көтерілісімен-ақ маңайды аппақ бояуға малады, қозға ұра күлімдейді, содан тас төбеге тырмысқан сайын меңіреу қарлы алапқа алтын нұрын құя түседі. Айналаның бәрі құлпырып, құбылып кетеді. Көңілдің қандай кірбің-қапасы болса да дәп осындай ашық күннен көлңкедей кішірейіп, жадырап жүре беретін. Қар басып, үңірейген үңгір аузындай есігі ғана қалған үйлерден бала біткен аюдың күшіктеріне ұқсап, қорбаңдап, сыртқа төгіледі. Содан үйлердің тобесіне тырмысып шығады да шанаға, тақтайға, кейбірі қатқан терінің пұнпағына отырып алып сырғанап, шуылдасып кеп ойпаңдағы омбы қарға күмп береді. Құдық басы мал суарған жасөспірімдер мен әйелдер, ауылдың алты ауызға толмайтын жаңалығын айтысады, асықпайды, күні бойы қауғаның шалпылы басылмайды. Енді біреулер бүкшендеп шанасын сүйретіп біреу апталық отынын әкелуге орманға кетіп бара жатады. Пеш түбін босатпайтын кемпірлерге дейін жылы оранып алып сарай мен үй іргесіндегі шуақта тапжылмай мүлгіп отырғаны. Қақпа алдындағы жуынды құятын жерге сауысқан жиналып алып, шықылықтап, сыпсыңдап жатқаны. Көп ұзамай өңешін жырға өкінішті үн шығарып қарғалар жетеді; әлденеден құрғалғандай; күншуақта көзін жұмып қыздырынып жатқан иттер мұндар мақұлықтардың мәңсіз, мазаң тіршілігіне ит жыны келгендей әредік басын көтеріп ырылдап қояды. Дәп осындай жаймашуақ күндер мереке не қуаныш секілді ұзақты қыста сирек ұшырайды, сағындырып келіп, әдемі әсерін қалдырып, көңілден кетпей қояды. Мұндай күндерден кейін нағыз қуаныштан соңғы қайғы құсап жың соққан бораның да, желөкпе желің де жеңіл өтеді. Сол ышқыма түн әлетінде жыныпан айырылған бақсыдай боранның демі тез біткен. Ертеңгі ауа райы жақсы, жадыраңқы боларын Әбілмәжін шал түнде-ақ, түс кезіп жатып сезген еді. Ертелеп тұрып торысына ат дорбамен сұлы ілді, содан соң үй төбесіне шығып ақырға шөп тастады. Босағадағы қазықта қаздынып отырған бүркітке нәр татырмады. Саят алдында бапкер аңшы құсын аш ұстайды, бұл Әбілмәжіннің қашаңғы әдеті. Сонда ғана бүркіт ашушаң, алғыр болады деседі.

Әбілмәжін ішкі үйге кіріп памдат намазын оқыды. Таң бозы

әлі біліне қоймаған. Кемпірі әзірлеген шайды ішті. Сосын киініп тысқа беттеді, торыға ер салды, бүркітін ер басындағы тұғырға қондырды. Сойтіп, атқа қонды. Ақ қарға бөгіп жатқан далаға бет алды. Діттеген жері Теренсай. Жазық үш шақырымнан соң шым-шытырық жыра-жылғаға жалғасады, сол жыра-жылгалар қосылып барып терең сайға айналған. Сай іші аңның жымы. Қалың біткен қамыс пен қоға ат алқымын қағып жүрісін тұсады.

Өткен көктемде Әбілмәжін дәл осы тұстан қасқыр жатағына кезіккен. Жатақтан көздері әлі ашылмаған жеті бірдей маубас бөлтірікті суырып алғаны бар. Шал осымен қасқырдың тұқымын құрттым деп ойлаған. Қайдан. Қайта қасқыр дегенің жел тиген орттей ұйтқып, үдеп кетті. Түнемесіне ауылды торитынды шығарды, құлазыңқы үні бала біткенді шошытты. Бірде тапа тал түсте дүкен маңынан бұлкектеп бара жатқан бөріні көргенде шалың жағасын ұстаған. Мұның бәрін жаманшылыққа жорыған. Әсіресе әлгілер күзге қарай қатты құтырды. Ауылдың азғана малын тозған тондай етіп түтесін шығарды.

Сайдың алқымында аңыз бар тұғын, қоян ізі жосылып жатыр. Сайдың қос қабағын ақшыл, сұр кекіліктер жайлайды. Әбілмәжін кекілікті тор құрып не қап тосып алдаусыратып аулайтын. Көршілеріне бірлеп, екілеп таратып беретін... Енді ол қуат қалмаған. Торысы жай аяңмен келеді, қамшы салмады. Қарсы алдында жортақтап келе жатқан салпыауыз Құтпан әрәдік артына қайрылып аузын әректтей ашып есінеп, қожасына “жүрісің жай” дегендей болады. Ит екеш иттің де төзімі таусылды білсем, көп ұзамай қарайлауды қойды, із кесіп тіміскіп жөнелді. Ербиген бұтаны айналшықтап жүрді-жүрді де, сайға сіңіп жоғалды.

“Иә-ә-ә... — деді Әбілмәжін қалың ойынан серпіле алмай. — Бныл қар қалың түсті. Екі айдан соң көктем де қыр астынан қылт етеді. Қылт етер де, бұйығы ауылға қарбалас, жанталас әкелер. Жер дегдімей тұрып тырбандап соқа салар, тұқым себер... сөйтер-ау, колхозда машина да, тұқым да, күш көлік те құрыған. Германмен соғысамыз деп ыңыршығымыз айналды, жуығырақта ол нәлеттердің жеңіле қоятын түрі жоқ. Сонда тағы өгіздің құйрығынан ұстап жер жыртар, мойнына дорба сап тұқым себер, құяң кетпейтін белін қайыспен буып орақ орап өзіндей шал-шалағай, қатын-бала болғаны ма...” Шалдың ойына жарты жыл бойы хабар үзілген Кенжебегі түсті. Үлкені “әу” деп соғыс басталған жылы Мәскеу түбінде опат болған. Әміржаны үйіне жалғыз-ақ мәрте хат

жазып үлгерді. Сонда Әбілмәжін қолына үлкен ұлының хабаршысы – кара қағазды ұстап тұрып: “Жаратқан, ең болмаса бізге кішісін қалдыра гөр, сақтай гөр...” деп жалбарынған. Қарт әкенің ендігі ойының баршасы тәңірінен сұрап жүрген Кенжебегінде-тұғын. Бірақ кенжесінен де хат үзілгелі қашан.

Әбілмәжін жар жиегіндегі тасқа тірелгенде барып тізгін тартты, ойын бөлді. Жар жиегінде әр түрлі бояуға малынған асықтай әдемі қойтастар жатыр. Күнес беттегі қары еріп үлгеріпті. Сол тастардың ортасынан тесіп пәкене әрі жуан долана өскен. Жардың дәл етегінде бұлақ ағатын, қазір де буы бүркырап көзді тартады. Әбілмәжін атынан түсіп бүркітті қызыл тасқа қондырды, балақ бауын жақын жердегі талға байлады. Сосын тізеден қарға малтығып жардың қамысты қабағына қарай жүрді. Қоянға тұзақ құрды. Тұзақ құрып болып енді қабын сүйретіп, жардың келесі қабағына тартты. Қабақта қайыңды қолтық бар-тұғын. Қаптан торын суырды. Торды жайып ағаштың бұтағына ілді. Талдан төгілген ақша қар үстін көміп кетті. Бірер бұтаны тормен орады да, жел алып кетпес үшін жиек бауларын шыршаның бұтағына керіп тұрып байлады. Сосын қаптан уыстай арпа алып тор астындағы бұта түбіне септі. Кекіліктің көз құрты осы. Көп ұзамай тордың іші жалпылдаған құсқа толады, аязды күні кекіліктің денесі ауырлап, ұшуы қиындап қалады; осы мезет торға түскен құс құтылмайды.

Таста қалған бүркіт шалдың іш пыстырған шабан тіршілігіне түңілгенде, түйліге түсіп отырған. Құтпан да күтуден жалығып, әріде бұта ішін тінтуге кеткен. Кенет шау ете қалды. Бұта сынғандай сытыр етіп, басындағы қары төгіліп түсті. Ат та елең етіп құлағын қайшылады. Әбілмәжін де келіп жеткен, дереу бүркітті қолына алып, атқа қонды. Ит үрген жаққа тізгінді бұрды. Жардың ернеуінен әріде, ақ қарда, ағып өткен алқызыл түлкінің құйрығын шалып қалды. Атқа қамшы ұрды. Соңынан салды. Құтпан домаланған кара доптай бұлтындап түлкіні жазыққа қарай тықсырды. Жар мен бұта қиыс қалды. Осы мезет Әбілмәжін айғайлап жіберіп, бүркіттің томағасын сыпырып қалды...

Қызыл түлкіні қапқа тығып алып жар жағалай Есілге тартты. Тал қыркатын қолайлы жер қарастырмақ, екі-үш көршісінің отыны таусылуға айналған, қол ұшын берер кісі жоқ. Білектің жуандығындай кепкен тал жақсы жанады әрі қызулы келеді. Реті келсе, бұта арасынан қоян қағып қайтпақ. Отынды ағаш алар алаңқайды таңдады. Бұл кезде Құтпан бұта арасын кезіп, қыңсылап

жүрген; көзіне ұзын құлақ мақұлықтар елестеп кеткен. Кенет дәл қарсы алдынан үш бірдей қоян ыта жөнелді. Құтпан әуелде сасып қалды, қожасына қарады. Әбілмәжін жымыып күліп қолын сермеді. Құтпан өз міндеті енді ғана есіне түскендей, бұтаның арасына бұлтыңдап қойып кетті, көп ұзамай жым арасынан ақ бөкселі бір қоянды сүзіп шықты. Есілдің қарсы бетіндегі жалаңаш қабатқа тықсырды.

— Қит!.. Қит!.. — деп айқайлап жіберді де, шал бүркіттің томағасын сыпырып қалды. Бүркіт әуелгіде көкке тік шаншыды, биікке көтеріліп ап, қанатын жиып тас боп сорғалады. Әбілмәжін де атын борбайлап жетті. Бүркіт тырнағынан дірілдеген ақшулан денені босатып алды. Жанынан пышағын суырып қоянды бауыздады, алқызыл қанын ақ қарға ағызды, сосын ішек-қарнын алып ит пен бүркітке тастады. Бүркіт аязды күні буы шығып жатқан ішекті жалғыз-ақ қылғып, жан-жағына қарады. Құтпан өз үлесін асықпай тауысты, қарға тамған қанды жалады. Шал қоянды қанжығаға ілді, атқа қонды. Ерге жайғасып алып “кә, кә” деп құсын шақырды. Бүркіт ауыр қапатын кең жайып кеп шалдың қон қолғабына кеп қонды. Әбілмәжін құсқа томаға кигізді.

...Қыстың қысқа күні батуга айналған. Нұры кеміп, қойдың қарнын қаптағандай қан-солсіз күйге түскен. Талдардың биік бұтағына ілініп біраз тұрды. Күңгірт күлгін бояуга малынып бара жатқан кең алапты қара түнге қимайтын секілді. Енді бірде батар күн көкжиекте жатып қараған дәу перінің жалғыз көзіне ұқсап көрінді; сол көз — арқасын аяз қысып, жүрегін соғыс сызы ұрып үнжырғасы түскен аңшы шалдың жансерігіндей соңынан ұзақ үңілді. Түстіктен тікенектей өкпек жел соқты. Қардың бетінен сансыз ақ бас жыландар жылжи жөнелді. Ауа да аяздан шымырлай түскен. “Боран болатын түрі бар”, — деп ойлады Әбілмәжін. Атын қаттырақ жүргізді. Ауылға дейін алыс қалмаған. Есілге түсіп, мұз үстімен арғы жағалауға өткен жөн-тұғын, төте жол ауылға тік апаратын. Аттың танауынан бу атқылайды, барын салып келеді, мұндайда қамшының өзі артық. Құтпан қатардан қалмай жортақтап келеді. Шалдың шаршаған денесін аяз буып құрыстырып тастады. Көп ұзамай үйіне де жетер, кемпірі мұны көре сап самаурыңға жармасар, тонын, саптама етігін тартып шешер, ыстық шай ұсынар. Бойы жылынып шайға қанған соң қоянды сояды, түлкінің терісін сыпырады. Бүркіт пен Құтпанды жас етке тойғызып пеш түбіне қисаяды. Кемпірі қоянның етін пісіргенше мызғып алмақ.

Мызғу қайда, Кенжебегі туралы ойлайды. Әсіресе үйге келгенде ұлыш көп ойлайтын әдеті. Кемпірі ошағын маздатып қойып, ұршығып алып, жанына жайғасады, күрсінеді. Ол байғұс та қайбір жетісіп жүр дейсің. Терезенің сыртында боран ұрып, есік-тесіктен сығалап, жанталасып жұлқынады, жылайды...

Әбілмәжіннің денесі дір ете қалды, інірдің іртік-ірттік қараңғылығының арасынан өзіне қарай түп-тура салып әлдене жылжып келеді. “Қасқыр” деп ойлады әуелгіде, тағы үңіле қарады. “Жоқ, бұл хайуан емес”. Аң болса тап бұлай тура жүрмес еді. Бүркіт те қозғалған жоқ. Кенет аты да көрді білем, үрке жөнелді. Түсіп қала жаздады. Әлгі қара дақ бірте-бірте жақындап келеді. Шал тақымын қыса түсіп, жылқыға қарсы жүрді. Қыс айларында Жаңажолдан Жанатұрмысқа қатынайтын некен саяқ жолаушы жүретін сүрлеу болатын, сол сүрлеумен тарғыл орамалға оранған, аяғында аса үлкен пимасы бар құйтақандай бала!.. Әлгі кішкентай адам жан-жағына бағдарлап қарайтын емес, сүрініп-жығылып, жылжып келеді. Оның осы мәңгіұрт мағнасыз жүрісінде әлдебір тілсіз үрей бар-тұғын. Бала тап қасына келген салт аттыны да, итті де байқаған жоқ, үн қатып тірлік белгісін де білдірмеді, сүрлеумен сүйретіліп кете берді. Әбілмәжін қорқып кетті, үні әзер шықты.

— Әй, кім боласың?

Құртақандай адам кідіріп қалды, басын көтерді, үндеген жоқ.

— Қайда жортып барасың?

Бала тапжылмады. Үсті-басының бәрі ораулы-тұғын. Көзі де көрінбейтін. Құтпан баланың қарсы алдына барып отырды да, бір шекелеп, бейтаныс жолаушыны қызықтап қарай бастады.

— Қай ауылдан боласың, айтсаңшы?!

Құртақандай адам қозғалақтады, шәлі арасынан бір қолын көтеріп алға қарай сілтеді.

— Әлде сен мылқаумысың? Тіліңді үсітіп алдың ба?.. Ойбай-ау, мұз боп қатып қалыпсың ғой. Атқа мін тез!

Бала орнында тұра берді.

— Кел енді, қолыңды бер, аяғыңды көтер!

Құртақандай адам әрең дегенде аттың үстіне тырмысып шықты. Шал белбеуін шешіп баланы құлап қалмас үшін арқасына таңып байлап алды. Атын тебініп жорта жөнелді. Тезірек ауылға жеткені жөн.

— Бәйбіше-ау, қонақ келді тезірек шайыңды қамда, — деп айқалады ол аулаға кіре бере-ақ.

Салдырлап-гүлдірлеп ішке енген. Кемпірі самаурынын пеш түбіндегі текке қойып тұтатып үлгерген. Әрдік кішкентай қонаққа жалтаң-жалтаң қарайды. Сыпайылық сақтап ештеме сұрамады.

Шал бүркітті бұрыштағы өз орнына отырғызды, балақ бауын сақинаға ілді, сосын келіп баланы шешіндіре бастады. Шәліні сыпырып алды, ішінен пальто екені, не пенжәк екені белгісіз тағы бір кір-шоқпытты шешті. Құлақшынын алған кезде, шал аңырып тұрып қалды. Дәл алдында аса үлкен жамаулы пима киген, сары шашты, қалқан құлақ, сегіз-тоғыз жасар арық тырақы бала тұрды. Жанары тұнып қалған тотияйын ерітіндісі секілді тапжылмайды.

— Оу, сен қазақ емесісің?! — деген сауал шалдың аузынан еріксіз шығып кетті.

Бала жауап бермеді, отқа қарап қалған. Оның осы қимыл-қалпы біртүрлі салғырт, самарқау жан күйзелісін аңғартты.

— Қазақ болсын, болмасын, бәрібір емес пе?! — деп кемпірі тоқтатып тастады. — Көрмеймісің, үсуге айналған, отқа жақындай гой, айналайын...

Кемпір баланы пешке тақау төселген ешкі терісінің үстіне әкеліп отырғызды. Арқасына өзінің түбіт шәлісін жапты. Сосын шағын әбдірені ашып, ішінен бір турам нан алды, балаға ұсынды. Құртақандай адам нанды қос қолымен алып, селсоқ кеміре бастады, екі көзі қазандықта қызарып жанған отта. Әлденені есіне түсіргісі келгендей ойда отыр.

Шал әлі ештеме ұқпаған, басын шайқап қойып құмған алып дәретке шайына бастады, көзінің астымен түсініксіз қонағы мен кемпірінің мағнасыз күйбеңіне қарайды. Бала нанды асықпай жеп тауысты. Тостақ айранды тағы ішті. Қенет жел тиген оттай өз-өзінен селк ете қалды. Ұмытқанын енді есіне түсірген секілді. Орнынан атқып тұрып, әлгіде ғана шешкен шоқпыттарын үстіне іле сап есікке ұмтылды.

— Қайда?

Шал мен кемпірдің даусы қатар шықты. Бала тіл қатқан жоқ, ауланың қақпасы сарт етті. Әбілмәжін құмғанын қоя сап соңынан жүгірді. Бәтшағар безіп барады, жетіп барып қолынан ұстады, жұлқынып болар емес. Ауық-ауық әлдебір сөзді қайталай береді.

— Эльза! Эльза!

— Жын соққанның “әлзасы” несі?!

Екі бейбақ түсінісе алмады. Бала еңіреп жылай берді, бірақ шал босатқан жоқ. Өзінің білем-ау деп тоғайып жүрген бірер

орысша сөздері бар еді, құдай ұрғанда, есінен тарса шығып кетіпті.

– Какой аул? Мамка кде?

Болмаған соң, үйден киініп шығып шал боранға қарамай баланы жетелеп Жәукендікіне тартты. Жәукен шал қалаға талай мәрте мал айдап барған базаркеш, барша ауылда бірер ауыз орысша шүлдірлейтін сол. Азамат екен. Жәукенің сенімді ақтады. Жілік-жілік етіп түсіндіріп берді. Баланың шешесі де, әкесі де жоқ, Жанатұрмыстағы үйінде жападан-жалғыз кішкентай қарындасы қалған. Осыны естігенде, Әбілмәжін шыдай алмады.

– Твой старуха сиди, а мой счас поидит и маленький баранчук-кизимощка суда таскайт.

Осы түнде, Әбілмәжін боранмен итше жұлқысып жүріп кішкентай қызды тонға орап үйіне алып келді. Аштықтан, жалғыздықтан әбден жүдеген қыз бейтаныс босағада, ағасының жанында ертеңгісін бір-ақ оянды.

III

Сөйтіп қарттар демнің арасында ұл-қызды болып шыға келді. Эрихті көп ұзамай ауыл адамдары қазақшалап Еркін деп атап кетті. Еркін ширақ, еті тірі бала болды, жасына қарамай бұйығы, бір тоға болып өсті. Ауылға, жаңа отауына бауыр басып алды, қазақшаны да тез үйренді. Көршінің қара домалақтарымен достасып асық ойнайтын, ит қуатын, солармен қосылып ас пен тойға баратын. Аузымен айтпаса да шал мен кемпірді жақсы көріп тұратын, оларды “ата”, “әже” деп атады. Бірақ ол кейде балалық мінезден арылып, күрсініп, мұңайып отырып қалатын... ұлының бұл мінезіне қарттар түсіне алмайтын... Күзде Еркін мектепке барды. Эльзаны ертесіне-ақ кемпір Ализа деп атаған. Қыздың әжесіне бауыр басқаны соншалық, күндіз-түні қасынан қалмайтын болды, ұйықтаса жанында жатады, тұрса етегінен ұстап соңынан сүметіле береді. Кемпір қызына қызыл барқыттан желетке тігіп, оңіріне күміс теңгелер тағып берді.

Күзде жаманшылық хабар жетті; кішкентай сиырдың тіліндей қызыл қағазда: “Кенжебек Әбілмәжінов хабарсыз кетті” деп жазылыпты. Қарт әке түсінбеді. Осы жасқа келгенше мал, көлік жоғалды деп естісе де, кісі жоғалды дегенді білмейтін. Жұрт та

ақыл тоқтар ештеме айта алмады. Сонда, шалың ойлап-ойлап “хабарсыз кеттісі” өлдіден жақсы ғой әйтеуір дегенге тірелген. Өлмесе, тірі болса, келер, жоғалып қайда барар... Рас, соғыс біткеннен кейін бір жылдан соң Қеңжебегі қайтып оралды. Сонда Әбілмәжиннің төбесі көкке жеткендей қуанды, жалғыз сиырын сойып көкешік болған ауылды бір тойғызған. Бірақ Қеңжебегі баяғы екі беті парттай қызарған палуан жігіт емес еді, жылан сорған бақадай боп-боз, жүзі әжімге толған. Сөзінің сыңайы жаман. Әлдебір дыбыс естісе селк ете түседі, жанары атысып шыға келеді. Түп әлетінде қақылдап жөтеліп шығатын, сандырақтайтын, дөңбекшітін, далаға да жиі жүгіретін. Асқа деген тәбеті болмады. Әбілмәжин кемпірімен қосылып жалғыз ұлын жаны қалмай күтті, тәңіріне жалбарынды, туған жердің ауасының демі мен топырағының жылуы дертті жанды сауықтырар деп үміттенді. Кей-кейде шешесі сұрап қоймаған соң Қеңжебек өзінің тұтқында болған нұшайман күндерін әңгімелейтін. Сұмдық сөздерді еститін. Еститін де, кемпір ыстық жасқа булығатын. Қеңжебек жөтеліп қойып, ыңырсан отырып әлсіз үнмен әрі жалғайтын. Қарттардың нешеме түндер жалбарынғаны жаратқанның құлағына жетпеді білем. Көктем шыға, Есіл мұзы босаған мезетте, Қеңжебек қайтты. Шал қайғыдан бір елі шөккендей болды; аңға, асқа аяқ артып жүрген жалғыз торысын сойып ел-жұртын жинады, жаназасын шығарды. Қазаның жетісін, қырқын, жылын беремін деп жүргенде қарттың сақал-шаны қуарып кетіпті. Ұлының басына үй орнатқан. Бұған Еркін де қолқабыс көрсетті. Шалдың бұрыннан да сөзуарлығы шамалы еді, енді мүлдем бұйығы болып алды, аңға жиі шығатынды шығарды, бірақ ылғи күр қол қайтатын. Қарттың аң ұстау үшін емес, айдалаға шығып, армансыз күрсіну, армансыз оқу үшін далаға тартатынын жұрт білетін. Пенде қайғыға да көндігеді екен. Әбілмәжин бірге-бірге үй тіршілігіне ауысып, былдырлаған Ализаның тіліне уанып, томпаңдаған қыз, бұртиған Еркіндей ұл тауып бергені үшін Алласына мың да бір алғысын айтатын. Шүкіршілік ететін.

Еркін жақсы оқыды, атасы мектепте өтетін ата-аналар мәжілісіне қатысуды жақсы көретін. Қластың есігін ашып, алдыңғы партаға шалқнып отырып алатын. “Әбекең ақсақалдың баласы Еркін өте зерек, байсалды, тәртіпті”, — деген сөздерді естіп жаны жай табатын, сақалын салалайтын. “Әбекең ақсақалдың баласы...”, — дейтін барша ауыл адамы. Осы сөздің өзі шалыңды күйбеңі көп осынау дүниеге байлап-матап жүрген арқандай сезілуші еді.

IV

“Келе алса жараганы”, — деп ойлады шал. Іштей анық сезін жүр, өзіне деген бұл дүниенің ырзығы таусылуға жақып. Жүй-жиі жүрегiнiң соғуы нашарлайды, денесі тонады, аяғы да құлтсыз келiннiң қолына түскен келсаптай шытыпаған, серейген бiрдеме әншейiн. Жас кезiнде жаның арқаңда, қартайғанда — алдыңда деп көне көздер әдiл айтқан. Жан да кекiлiк секiлдi, кеудеде тыпырлап жүрiп-жүрiп, болмаған соң көз көрмеске ұшады да кетедi. Қатарың да кемiген. Союдай боп отыра беру де жараспайды. Сексеннiң ортасына iлiнiптi, ендi қайда барады; шал қалың ойдан шаршағандай басын төмен салып, мүлги бастады.

V

Жаңажолға жете бере Еркiн таксистi тоқтатты: ауылға дейiн жетi шақырымдай қалған. Қиыршақты жолға түстi де, маңайына мейiрлене қарады. Терең тыныстап алып, Есiл жаққа аяңдап кеттi. Жаздың жайма-шуақ күнi-тiн. Күн тас төбеде тұрған. Тынымсыз шегiрткенiң шырылы, айпала көлбеңдеген көбелектер, төменде, өзен жағасындағы қарақошқыл тоғай суретi жiгiт жанына шабыт күйды. Сағыныштан болар деп ойлады Еркiн. Иығындағы жол қапшығын көтерiп қойып, аяңдап жөнелдi. Жүрген сайын бойы жеңiлдеп желпiнiп кеттi. Жүрегi қатты соғып ернiнде күлкi шуағы үйiрiлдi. Жалаңаяқташып алып көгалға аунап, шөптi шайнап, желмен жарысып жүгiргiсi келген оспадар балалық мiнезiнен әрең тежелдi. Екi шақырым жер жүрген соң кiдiрiп, чемоданын жерге қойды, иығынан қапшығын сыпырды, былқылдаған көк шөпке етпетiнен құлай кеттi. Қаланың жүйкенi қажаған қалың шуынан соң құлаққа ұрған танадай тыныштыққа кiсi мас болады екен. Тас төбеден бозторғайдың шырылы шықты. Аударылып жатты. Көкпеңбек жуан санды шегiртке кеудесiне кеп қонды, көзiн бадырайтып тұрды-тұрды да, күйрығын қайырып ытырылып кеттi. Дәл бетiнiң үстiнде ақшыл қанатты нәзiк инелiк айналып, бiлегiнен құмырсқа жорғалады. Жынданған кiсiше былқылдақ майсаның үстiмен аунай бердi, аунай бердi.

Тұрып, жалғызаяққа түстi. Есiлдiң жарлауыт кенересiн жағалап кететiн ирекке келгенде кiдiрдi, әлдене ойына түстi

білем, иіні түсіп тұқырып тұрып қалды. Кеудесіне ауа жетпегендей түншықты... Қырық үшінші жылдың қысқы кешінде дәл осы арада тағдыр айдап өзін Әбілмәжін шалмен кездестіріп еді. Сол ұшырасу екі бірдей балапан жетімекті ажал аузынан ажыратып алған. Ол да бір пенденің басына бермесін деп тілейтін жаман күндертұғын. Сегіз жасар балаға өмір өтін берген, ызғырығымен шалған, үсітуге айналған. Ауыл шетіндегі қар көмген шағын жеркепеле көртышқандай қапас күндер кешті; сол үйдің суығы, ішекті омыртқаға жабыстырған аштығы жадынан шықпас әсте. Анасы байғұс аса арық, үгіліп тұрған, көп күрсініп, сирек күлетін жалтақ әйел еді. Ылғи әлденеден жасқанып, қорқып жүретін. Әкесі солтүстіктің әлдебір станциясын саламын деп жүріп ұшып өліпті. Анасының айтуы сол. Бір күні шешесі қатты арыды, далаға шықпай өз-өзінен күйреп кетті. Сарала қаздың балапанындай ауыз ашып нан сұраған аш балаларын асырауға барын салған. Үй ішінің іске татыр мүліктерінің бәрін картошкаға айырбастап құртты. Сататын да ештеңесі қалмады. Күндердің күнінде жер үйдің іші сиыр жалағандай жалаңаштанды да қалды. Сол мезетте анасы алыстағы Қызылжар қаласына жол тартты. Қыстың күні туған... Әлі есінде... Түшімен ғаріп шеше жылап шықты, ертеңгісін пешті жағып, қалған картошканың бәрін қазанға салып қайнатты. Эрих пен төрт жасар Эльзаны тамақтандырды. Сосын, қалаға балаларына қайтып оралатынын айтқан. Эрих ақыл тоқтата бастаған, түсінді, тап осылай жалаңаш үйде отыра берсе тырайып қатып қаларын сезген. Анасына көмектесер жалғыз амал — қарындасын алдап, жуатып алып қалу еді. Сойтті. Ана байғұс үстіне шоқпытын жамылып үлкен жолға тартып кетті, жолай кезіккен машинаға отырмақ. Содан қайтып оралған жоқ...

Әлі күнге анасының не халге ұшырағанын білмейді. Кейін, ес жиып, етек жапқасын іздестірген болды, ештеме шықпады... Кішкентай қарындасын жуатып шешесін он күндей күткен. Сыз үйде уілдеп жылаған. Қазандағы картошканы тауысқан. Пеш жағып қарындасын жылытқан. Бір күндері отын да түгесілді. Сосын пенде басына түспесін деп тілейтін жан шошырлық сұмдық күндер туды. Аштық пен аяз қатар қысты. Күні бойы сай-сүйекті сырқыратып жылаған Эльзасы бір мезетте талықсып ұйықтап кеткен, осы мезетте ол киініп, сыртқа сытылып, есікті бекітіп Жаңажолға тартты. Жаңажолда өздерімен бірге көшіп келген таныс немістер тұратын. Неге бара жатыр, қалай жетпек, жас бала өзі де

парықтай алмайды. Басқа барар жер, басар тау қалмаған. Оларды бірер рет көргені болмаса жыға танымайтын, қазір Жаңажолда тұра ма, жоқ па, оншасын да білмейтін. Ауылға кіре берістегі тоғай шетінен баланы иттер қамады. Ауыздары әрекетей, үлкендігі бұзаудай үш бірдей ит қоршап, алға да, артқа да жылжытпай қойды. Әлгілер қарсы қарап жатып алды. Бала қозғалса болды, тістерін сақылдатып ырылдай бастайды. Тырп етпей тұрса ғана тыншитын. Ол қар үстінде бүрсеңдеп ұзақ тұрды. Еңіреп жылап жер тепкіледі, даусы біткенше айқайлады. Бірақ ешкім көмекке келе қойған жоқ. Иттер болса кететін емес. Қас қарая бастаған мезетте келген ізімен кері жылжыған. Иттер де тұрып соңынан ілесті, ұзақ жүрді. Қанша үргенін білмейді... әйтеуір талай жылдар баланың түсінен әлгі иттер кетпей қойған, шошытқан. Ол Есілге түсіп, Тасөткел деп аталатын жайпауыт жерге келді. Шешіне бастады. Жазда дәл осы жер қатты таяздайды, талай балақты түріп жіберіп кешіп өткен, сонда жайпауыттың қылдай қырын тауып жүрген жөн. Есіл өзені аса терең, жалпақ болмаса да бәлесі мол ұйық, шүңейттері көп. Аңырсаң аяғың тайып шым батып кетесің. Шүңейттердің үсті иірім. Иірімге ілінсең-ақ есінді жигызбай иіріп әкетеді. Шешініп болып жағадағы жылы құмға аяғын тығып ойланып отырып қалды...

Жер үйде өлуге қалған қос жетімді Әбілмәжін қолына алған. Шал үйінде өзі — Еркін, Эльзасы — Ализа аталды. Жаңа тіршілікке тез үйірсектеді. Жаттық көрмеді, әйтсе де кейде жанын жаман бір мұң жайлап алатын. Бұлдыр боранның арасына сіңіп жоғалуға айналған балалық кезі есіне түсетін. Ол кез жанына жат өмірдей, алыс түстей түйсік беретін, ұзын бойлы, көк көзді, көңілді әкесі елестейтін; мәлімсіз, ұғымсыз пайда болып, қуанту үшін емес, налыту үшін өмірге келіп ұмытылып кеткен жандай елестейтін. Әйтеуір кішкентай Эльза мен өзінің ұғымында солай. Алақаны жылы анасы елестейтін. Бейбақтың үлкен жанарынан әлдебір үрей ұшқыны арылмайтын. Осылардың құллісінен кейін Еркіннің тамағына ащы өксік кеп тығылатын, ол өксік ешқашан ағытылған емес. Жинала-жинала кеудені қысқан қорғасындай зілді ренішке, өкінішке айналды. Сол өкініш, сол реніш ауық-ауық кеудесін ауыртады, жанын сыздатады, уақыт өткен сайын азаяр десе, қайта тамыр жайып жапырақ таратып бара жатқан зәрлі шөптей өсе түсті. Осының өзі маңындағы қарапайым қарекеттің адамдарын, аңқылдақ ауылдастарын, томырық мінез Әбілмәжін шал мен оның күйбеңшіл кемпірін жан-тәнімен жақсы көріп құрметтесе ғана кететіндей, әлгі реніштің уы сонда қайтатындай көрінеді. Жалпақ

жерде “жақсылық” дейтін ұғым болатын болса, ол “атасының”, “әжесінің” ғана ұғындырғаны. Адамға, ғұмырға тән тәтті сезімдерді бойына еккен де солар. Әйтпесе қаны қарайып кетер ме еді, жат мінез боп өсер ме еді. Жылдар жылжып өте берді. Балалықтың жалғыз аяғынан өтіп, ересектің шаңдақ жолына түсті. Енді сол үлкен өмірдің ішінен кішкентай ырзығын теріп жер күреске түсер мезетте, баяғы жанында қалған жараға сәл нәрседен-ақ шаң түсіп, жарақатты ашытып, жазылуын қиындатып, қайта аузын үлкейтіп бара жатқан секілденеді. Бұл да кейінгі кезде байқап-білген жайты. Эльза болса бақыттырақ. Ол әкесін білмейтін, анасын да ұмыта бастаған. Кейде Эрих әңгімелесе ғана, көзі кішірейіп тұман арасынан әлдебір нөкат іздегендей болады. Эрих осыны сезеді де, ата-анасын көп айтпайды, жас қызды сәби күннің селдір естелігінен ештеме іздеткісі келмейді. Сонан ба Эльза опыныссыз өсті. Қазір өзін Эльза деп білмейді. Оның өмірі қазақ ошағының басында бақытты балалығымен Ализа болып басталған.

Ол аяғының астына үңіле қарап сақ жүріп жайпауыттан өтті. Қарсы қабақтағы күн күйдірген қой тасқа көтерілді. Ентігін басты. Уақыт мүжіп әр қилы қалыпқа келтірген қой тастарға ұзақ, қызыға қараған. Дәл осы қой тастардың үстімен бабалардың сәйгүліктері өткен, жөңкіліп ел кошкен, содан Тасөткел деп атаған. Жас кезінде ауыл балаларымен қосылып суға шомылған, күн ұзаққа тасқа шоқиып аяғын суға малып отырып қармақ салған, сонда барлық балалардан да балықты өзі көп ұстайтын. Осы мезетте қарсы жағалауға жақын қара қоңыр иірімде әлдене су ішінде шолп ете қалды да, дөңгелек сақиналар жүгіре бастады. Тұла бойын тәтті құмарлық сезімі қуалап өтті. “Қармақ болса ғой”, – деп ойлады. “Отыра қап үңілер еді, шабақтарды шабыттана суырап еді...” Шабақ қуалаған шортан шығар... Жарым шелектей табан балықты аулап алып балалар отын жиятын. Майысып, қабысып қалған ыс құтыға балықты сап отқа қоятын, қайнататын. Пісті-ау деген мезетте жабыла жұлмалап жеуші еді. Тұзсыз, нансыз болса да аса тәтті сезілетін. Кейде шабақты күнге қызған тасқа жапсырып тастайтын, содан қақайып кепкен кезде, сүйегімен күтірлетіп шайнайтын. Ол кезде Есілде балықшы аз да, балық мол еді. Қазір ғой жалғыз шабаққа екі балықшыдан келеді. Үлкендерден Әбілмәжің ғана ау құрып, сал тартатын. Содан жарты ауылды қысы-жазы аңмен, күспен, балықпен асырап келді. Ол – ол ма. Осы қызыл тастардан ойып қол диірмен жасайтын. Ол да үлкен өнер.

Ол киінді де, жасыл тоғай арасымен иретілген жалғызаяқ жолға түсті. Тоғай іші ыстық. Сыздың, шіріген жапырақтың иісі шығады. Доланалар коздің жауын алғандай алқызыл, топ-толық, үстінен жабайы аралар үйіріліп ұшып жүр. Қыздың асыл тасты моншағына ұсап мөлдір шиелер шертіп пісіпті. Қарақат, мойылбас, итмұрын еріксіз коз тартады. Атын біле бермейтін тағы бір кескінсіз бұталар баданадай жеміске малынып тұр. Түр-кескінде тұрған не бар; оның гүлдеу, жеміс беру мезетін көр, сонда табиғаттың күдіреттей жасару, жаңару мінезіне еріксіз қайран қалатының хақ. Жасыл алаңқайда мұрындары шуылдап, езуінен мизам созылып сиырлар жүрген.

Ол жылдары Әбілмәжін не қилы кәсіптің басын ұстаған. Жер жыртып тұқым септі, арбамен май тасыды, жесірлерге шөп орып берді. Етік тікті, көршілердің ыдысын жамады. Қашан көрсең де даурықпайды, асықпайды, қолының тамыры адырайып қимылдап жатқаны. Ешкімнен мақтау да, даттау да тілемеді. Тек шағын ауылдың шаңырақ ұстар бақаны тәрізді барша істің басынан табылды. Сөйтіп жүріп алпысты да алқымдаған. Пенсия сұрап көрген. Сөйтсе, ауылсовет бала, есепшотын әрі тырсылдатып, бері тырсылдатып шалдың еңбек жылын жеткізе алмай-ақ қойды. Басы қатты. Шалыңның да басын шарадай етті. Әбілмәжіннің анық білетіні — осы колхозды өз қолымен құрысқан, содан бері отыз бес жыл өтіпті, оның алдында қанша істегені беймәлім, жұмыссыз шәниіп жатқан күні жоқ, қыбырлап жүр, тыпырлап жүр. Әлгі бала шаң сіңген үлкен бума папканы күні бойы аударыстырып, әлденені іздеді кеп, көлігінен айырылып айдалада сандалып қалған жолаушыдай болды, ақырында қайран қалғаны. Шалың бір қағазда “Әбілмәжін” деп, келесісінде “Әбілмәжүн” деп жазылыпты, әлгілер қателікті дереу түзеткен лазым десті. Мақұл. Соттың рұхсат қағазын алып келуге жөнелді. Ондағылар куә болар кісі іздеді ме, куәлік қағаз сұрады ма, әйтеуір, шалыңның шаңын қақты, миын қатырды. Күн өтті. Ертесіне Әбілмәжін қолын артына салып аудандық қамсыздандыру бөліміне қайтып келген. Кеңсеге әлі ешкім бас сұқпапты, ерте екен, үй сыпырушы сары әйел шалға бажылдап қоя берді. “Кет, кет, бабай! Нечего тебе здесь шляться!” — деп шүлдірлесін кеп. Шал терісіне сыймай шытынап тұрған, шарт сынды. “Не мой пошел! — деп айқай салды. — Ты пошел! Кантор не твой. Кантор — народский! Мой не пошел!” Еденге бір түкірді де, есікті тарс жауып шығып кетті. Содан ауылға бір-ақ тартты.

Үйіне келіп кемпірінің мәсісін жамауға кірісті, соңынан “ақсақал, бізден бір білместік өтіпті” деп еш бала іздеп келген жоқ.

Жол қайқаңға көтеріліп, қапырық тоғай төмендей берді. Қыраттың үсті шалғынды жазық, жазық жиегін қыз білек сәмбі талдар көмкерген. Белуардан балауса құрақ. Төменде сынаптай сырғып ағып өзен жатыр. Келесі ұшы көкжиекке жетіп көк аспанмен астасып кеткендей бұлдырап көрінеді. Жар астының суы қарақошқылданып, одан әрі көгеріп, сосын ақшылданып кеткен, қарсы жағасы тағы да қарайып көрінеді. Мұның бәрі судың аса тұнықтығынан, жағадағы тоғайдың көлеңкесінен болар. Тасөткелдің тұсы қайнаған қазандай бұрқылдап, қатты сарқырап ағып жатыр. Осы бір жағалықта Әбілмәжін жыл сайын шөп шабатын. Атасына ілесіп Еркін де келетін. Таңғы шыққа тізеден малшынып аталы-балалы екеуі шалғынды тоғайға келгенде, Есіл тұманға бөгіп бусанып жататын. Үйден ала келген қармақтарын құратын. Әуелде кілегей суда қалтқы ұзақ қалқып тұратын, сосын дір етіп, шым батып жоғалатын. Сол мезетте дүниенің бәрі ұмытылушы еді. Көз алдында қалтылдаған қалтқы, ширыққан жіп, бауыры күмістей жалтылдаған алабұға мен қыздай қылықты қызыл қанат балық кезек алмасатын. Таң әлетінде балық қармақты жақсы қабатын. Әбілмәжін шабақтарды бір-бірлеп жас шыбыққа тізетін де, суға салып қоятын. Күн арқан бойы көтерілген мезетте шөптің шығы кеуіп шалғы салуға келетін. Шалың шалғыны ұзақ қайрайтын. Шырт ұйқыда жатқан Есілдің үстін бірауқым қайрақтың шыңылы тілгілеп тұратын. Сосын білегін түрініп алып, шөп шабуға кіріседі, өзі қалтқыға қадалып жар басында қалатын. Әлсін-әлсін қармақты суырып ап жем шаншады. Күн тас төбеге өрмелейді, өзен үсті тұманнан арылады, күн нұры судың тайыз жеріндегі қиыршық тасқа шағылысып алтындай жылтырайды, күмнан ыстық леп шыға бастайды; қармақ қабу тоқтайды. Қармақтың сабын жағадағы шымға шаншып, орнынан тұрады. Тізесіне қан ұйып қалады. Ақсаңдай басып жар жиегіне көтеріледі, атасына келеді, екеуі қосылып тал түбіне отырады. Әжесі шоққа көміп пісіріп берген күлше нанды жейді, шал шалабын ішеді. Атасы шабындыққа қарап қанша жер шабатынын көзбен мөлшерлеп, оймен өлшеп отырады. Еркін де үндемейді. Сосын атасы тұрып шапанын таза жерге жайып тастап намаз оқиды, өзі шұбалшаң қазуға кетеді. Шегіртке ұстайды. Мұндар жәндіктер балықтың жеңсік асы, қармақты таласа қабады әлі. Иә-ә-ә. Ойлай берсе,

тап осы жай ағып жайбарақат өмір кешкен Есілдің жағасында ең жақсы күндері өтіпті. Сан түрлі шөпке бөккен шабындық, жаз болса-ақ жабайы жеміске малынған жасыл тоғай. Есілдің үстін жайлаған жабайы тыныштық, өзеннің кейде бұлқынып, кейде тыншы жылжып кешкен тынымсыз ғұмыры балалық жүрегіне терең орнапты.

Бірде осы тұстан шортан ұстағаны бар. Әлі күнге ауылда аңыз қып айтып отырады. Атасының жақында жүргені абырой болды, әйтпесе балық баланы өзенге тартып кететін еді. Шортан аласұрып жүріп дәл жағаға жеткенде қармақты үзіп кетті. Атасы балықтың арқасына қарғып мініп қос қолын желбезегінің астына сұға қойды. Тыныс тарылған шортан құмды қарнымен қазып, құйрығымен жер сабап шалды құлатып құтылмақ боп жанталасты. Құтылып-ақ кетер ме еді, өзі жүгіріп кеп сопақша басынан таспен періп кетті. Шортанның көзі шыныдай ағарып жүре берді. Дірілдеп сұлап түсті. Кәрі қақсал көрінді. Салмағы пұттан асты. Шортанның тәтті етіне бүкіл ауыл жиналғаны есінде. Балықтың омыртқа сүйегін жонып Ализаға моншақ жасап берді. Моншаққа ауылдың қыз-баласы түгел қызыққан, ол кезде ойыншық деген ұшпайтын.

Жасыл шөп пен көк өңез басып кеткен қара суды соқпақ айналып өтіп, алқапқа құлады. Ойда қой жайылып жатыр. Жуан қарын пәкене байталға мінген шопан мүлгіп отырған. Басын көтеріп жолға қарады. Мұны көріп айқай салды.

— Әй, темекі табыла ма?

Сәкен екенін жарықшақ даусынан тани кетті. Шопан атын тебініп тақап келді, ыржиып күлді, темекі сарғайтқан тістері көрінді.

— Еркінбісің-ей?! Көктен түстің бе?

Темекіні тарса есінен шығарып, атын бұрып алып, ауылға шаба жөнелді.

— Тоқта! Қайда жөнкідің?

— Шалға барып сүйінші сұраймын. Ол байғұстың көзі төрт болып отырған.

— Өтінемін, Сәкен, керегі жоқ! Сүйіншінді өзім-ақ берейін.

Сәкен кідіріп, артына бұрылды.

— Не бересің?

Көзі кішірейіп, екі езуі қос құлағына қарай жылжып барады.

— Не қаласаң соны ал.

— Дорбаңдағы бұлтиған не?

— Шай-қант, кәмпит қой.

— Шай-пай, кәмпит-сәмпитіңді өзіңе қалдыр, маған басыңдағы шляпанңды берсең болғаны.

— Ала ғой! Атамды өзім қуантқым келеді. Үш жыл бойы көріспеген оңай ма?!

— Рас екен, — деп Сәкен таңдайын қақты. Шляпаны шыр айналдырып киіп маз болды. — Өзің дәкей болғансың білем.

— Болғаным ғой, шляпа киген соң.

Сәкен қарқылдап кеп күлді.

— Ендігі бастық өзіммін! Дағарадай шляпаны киіп кеңсеге жетіп барсам, ферма меңгерушісі жым болар.

Мал есіне енді түсіп, жалт қараған. Қуарып жүре берді. Кәнігі алатұяқ теке тұмсығын төмен салып қорыққа қарай жосып барады, соңында қоралы қой.

— Ойбай, кебенек келгір-ай! Тұқымымды сен-ақ күрттың-ау. Қорықтап қайтіп сүзіп шығамын енді, — деп Сәкен шапқылай жөнелді. Даусы жер жарып барады. — Арам қатқырлар, батпақ жұтқырлар!

Еркін еріксіз күліп жіберді. Жүріп кетті.

Алқаптан өткені сол еді, дәл аяғының астында, ойпаңда туган аулы шыға келді. Жүрегі бұлқына соғып алқымына тығылды. Ауыл алақанда тұрғандай, шифрлы төбелері күнге шағылысып, ұядағы жұмыртқадай жыпырлайды. Құдық қауғасының қыңсылы естілді. Өз үйін тез тапты, қайран қалғаны, өзі отырғызып кеткен жас шыбықтар шулаған дараққа айналыпты, үйдің төбесінен қарап тұр. Ауылдың төменгі жағындағы жас кезінде суырга қақпан құрып, балалармен доп қуған жазықта екі-үш жаңа көше пайда болған. Ауылдың қанаты жазылып, ауқымы үлкейіпті. Төбешік те ауылға тиіп тұр. Сол төбешіктің басына өскен жалғыз үйеңкінің түбінде Багира екеуі иық түйістіріп отырып емтиханға әзірленуші еді. Саусағының ұшы тиіп кетсе басы айналып жүре беретін, қарақат көз қараторы қызға жадындағы үш ауыз сөзді айта алмай жан азапқа түскені бар. Кім болса сол айтып қадірін түсірген сол бір қарапайым үш сөзді ойлап талай түн көз ілмей шыққан, емтиханда қалғып отырған. Әйтеуір айта алмады. Жүрегіне жасырып оқуға аттанған, қызды ұзатып жіберіпті, жалғыз үйеңкіні кесіп тастапты.

Ауланың таныс есігіне келіп кідірді, бақшаның іші құлпырып кеткен, еңтігін басты. Топ талдың түбіндегі тыныш көлеңкеде атасы отыр, әлдеқайда алысқа қарап қалған.

— Ата! — деп ақырын ғана дауыстады.

Шал селк етті, маңайына қарап, ескі әдетімен кеудесін қасыды.

— Ата-а-а!

Даусының дірілін әрең басты. Шал еңсесін көтерді, қалың қасы түйіле түсті.

— Мазақтағандай боп тұрған кім өзі?

Еркін шыдай алмады, бұта арасынан шыға кеп шалдың мойнына орала кетті.

— Ө-өй-й, — шал сасып қалды. — Ұлым менің!.. Еркінжаным! Қалай ғана... сен...

— Аманбысың, ата?!

— Көріп тұрсың, ұлым, көлеңкеміз қалған, — талпынып тұрғысы келді, буынынан әл кетіп, аяғын баса алмады.

Шалдың сақалы дірілдеп, кемсеңдеп кетті. Көзінде жас жоқ тұғын. Ұлының басын кеудесіне басты, жалпақ алақанымен сұйық шашынан сипады. Осы мезет үй жақтан екі қолын жайып жіберіп ұшып келе жатқан Ализа көрінді. Даусы тыныш ауылды селк еткізгені.

— Аға-а-а!..

...Кешқұрым, қонақтар тарқаған соң үйде өздері қалды. Кемпір қызарған жанарын жаулығының ұшымен сүртіп қойып пеш түбінде ұршығын иіруге кірісті. Қасында Ализа отыр. Иығында шотланның алапыш нойын шәлісі. Жүзі балбұл жанып, ағасына қызыға қарайды. Еркін жастыққа шынтақтап алып, көне домбыраны кеудесіне көсілтіп әлдебір әуенге басты. Ауыз үйден самаурынның ақырын ысқырып салған сазды үні келеді. Әбілмәжін шал сақалын салалап қойып осы мезет тұңғыш мәрте бақыт туралы ойлады, бақыт дегенің қол жетпес ұшар биікте, қиындығы мен құпиясы мол керемет деп жүрсе, сағындырып барып қауышар перзентің, өкінішке толып барып өңін жылытар ұзақ өмірің екен ғой. Зая кетпес жақсылығың екен ғой.

*Аударған Д.Досжанов,
1970 ж.*